

جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۲۹، زمستان ۱۳۹۷

وصول مقاله: ۱۳۹۶/۸/۱۵

تأیید نهایی: ۱۳۹۷/۴/۹

صفحات: ۶۰ - ۳۷

شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی (مورد شناسی: بخش مرکزی شهرستان دزفول)

دکتر سعید امانپور^۱

چکیده

پژوهش حاضر به دنبال شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی در روستاهای بخش مرکزی شهرستان دزفول است. این پژوهش از لحاظ هدف گذاری، کاربردی و از لحاظ روش شناسی، به صورت توصیفی-تحلیلی است. به منظور گردآوری اطلاعات، از روش اسنادی و میدانی استفاده شده است. برای رسیدن به اهداف مورد نظر، ضمن بررسی و مطالعه پیشینه و ادبیات تحقیق، شاخص‌ها و نماگرهایی که بیش‌ترین اثر را بر مهاجرت برگشتی در منطقه مورد مطالعه داشته‌اند، شناسایی و سه شاخص (اقتصادی، اجتماعی و محیطی) و ۴۱ نماگر انتخاب شده‌اند. واحد تحلیل خانوار، مهاجران بازگشتی در هر روستا بوده که براساس فرمول کوکران، ۱۶۴ خانوار به عنوان حجم نمونه انتخاب، ولی در جهت افزایش دقت، ۲۰۰ پرسشنامه بین مهاجران توزیع شد. شیوه نمونه‌گیری در این پژوهش، نمونه‌گیری سهمیه‌ای و پر کردن پرسشنامه‌ها به صورت تصادفی ساده بوده است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS و سیستم استنتاج فازی در محیط MATLAB استفاده شده است. نتایج به دست آمده از آزمون t ساده نشان داد که از دیدگاه مهاجران برگشتی، شاخص اقتصادی و اجتماعی مهم‌ترین عامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی است. نتایج ضریب همبستگی کندال گویای آن است که بین برخورداری روستاها از خدمات و میزان مهاجران برگشتی، ارتباط قوی و مستقیمی وجود دارد؛ همچنین نتایج آزمون رگرسیون خطی نشان می‌دهد که در مهاجرت برگشتی منطقه مورد نظر، متغیرهای سن، جنس، تعلق بومی و فاصله سکونت تأثیرگذارند. براساس آزمون فریدمن، دسترسی به خدمات زیربنایی، ارتباطی، رفاهی و اداری، داشتن زمین و مسکن در روستا و فراغت شغلی بازنشستگی، دارای اهمیت بیشتری نسبت به سایر متغیرها بوده‌اند. در نهایت نتایج سیستم استنتاج فازی حاکی از آن است که اگر مقدار اثرات اقتصادی ۳/۵۹ و اثرات اجتماعی ۳/۴۵ و اثرات محیطی ۳/۱۷ باشند، آنگاه میزان شکل‌گیری مهاجرت برگشتی ۳/۰۶ خواهد بود و روستاهای مورد مطالعه در مجموعه مهاجرت برگشتی بالا قرار دارند.

کلید واژگان: مهاجرت برگشتی، رگرسیون خطی، سیستم فازی، شهرستان دزفول.

مقدمه

شکل غالب مهاجرت در کشورهای جهان سوم، از جمله ایران، حرکت یک سویه و عموماً بدون بازگشت روستائیان به شهرها بوده است، اما طی دهه اخیر در نواحی کشور، شکل دیگری از مهاجرت با مفهوم جدیدی در الگوی‌های حرکتی کشور، به‌عنوان مهاجرت معکوس یا برگشتی نمود پیدا کرده است. میزان این تغییر به شکل قابل توجهی در نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ شایان توجه است. لازم به ذکر است که تعداد مهاجران معکوس (شهر به روستا) بیش از مهاجرت روستا-شهری بوده است. طی این دوره تعداد افرادی که از شهر به روستا مهاجرت کرده‌اند ۷۵۵۵۴۶ نفر و تعداد افرادی که از روستا به شهر مهاجرت داشته‌اند ۶۵۵۲۵۱ نفر بوده است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰؛ قاسمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶). در پی مهاجرت‌های پی‌درپی روستائیان به شهرها، امروزه می‌توان شاهد بازگشت شهرنشینان به روستاها بود که به‌نام مهاجرت معکوس یا کوچ بازگشتی معرفی می‌شود. باتوجه به تعریف مهاجرت برگشتی - یعنی مهاجرت از شهرها به روستاها - می‌توان بیان کرد که تأثیرات این‌گونه مهاجرت‌ها نیز می‌توانند هم بر شهرها و هم بر روستاها باشد؛ بنابراین پرداختن به مهاجرت برگشتی، تنها پرداختن به روستا نیست، بلکه شهر را نیز تحت‌الشعاع قرار می‌دهد (مهاجرانی و روستا، ۱۳۹۳: ۱۹۵). پدیده جدید و رو به رشد مهاجرت معکوس که بر مهاجرت از شهرهای بزرگ به شهرهای کوچک و روستاها دلالت دارد، به تازگی مورد توجه دولت‌ها قرار گرفته و براساس قوانین خاص دست به اقدام زده‌اند. امروزه ایران از جمله کشورهایی است که با مشکلات و پیامدهای ناشی از مهاجرت روستا-شهری، دست و پنجه نرم می‌کند. این مهاجران هم در مبدأ و هم در مقصد، مسائل و مشکلات متعددی مانند بروز نابسامانی‌های متعدد ناشی از فشار بر منابع و امکانات محدود جوامع شهری، بی‌کاری و کم‌کاری، کمبود فضای زیستی و آموزشی، آلودگی هوا و

محیط‌زیست، سالخوردگی، گرانی مسکن و افزایش قیمت‌ها، افزایش روحی و روانی، زنانه‌شدن نیروی کار کشاورزی، تخلیه روستاها و... را به وجود آورده است. با توجه به شرایط و مسائل موجود، آسان‌سازی زندگی، به‌خصوص در روستاها، راهکاری است که می‌تواند مهاجرت معکوس را سرعت بخشد و می‌تواند مبرور مشوق‌های هرچه بیشتری را برای حصول این امر خطیر مدنظر قرار دهند. لازمه تحقق این امر، توزیع متوازن امکانات است تا با تکیه بر چنین ساز و کاری بستر و زمینه ایجاد انگیزه برای عزیمت به شهرهای کوچک و حتی مناطق روستایی به نحو شایسته‌تری فراهم شود. به‌طور کلی آسان‌سازی زندگی و تأمین شرایط رفاهی و اقتصادی به‌ویژه در شهرهای کوچک و روستاها مهمترین راهکار توقف مهاجرت و شروع مهاجرت معکوس است.

با توجه به وقوع مهاجرت معکوس در کشور طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ مشاهده شد که استان خوزستان یکی از استان‌هایی است که شاهد رخ‌دادن مهاجرت معکوس بوده، زیرا مهاجرت‌های شهر به روستا بیشتر از مهاجرت روستا به شهر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰ و میرفلاح و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶). طبق آمار از مهاجرت درون استانی خوزستان ۲۰/۲۷۱ نفر از روستا به شهرها، ۲۰/۴۳۵ نفر از شهرها به روستاها و ۱۰۴/۹۷۰ نفر از شهرها به شهرهای دیگر و ۱۴/۸۲۴ نفر از آبادی به دیگر آبادی‌های استان مهاجرت کرده‌اند (دفتر آمار و اطلاعات استانداری خوزستان، ۱۳۹۳). شهرستان دزفول به‌عنوان دومین شهرستان استان خوزستان به دلایلی چون رونق کشاورزی و تغییر الگوی گشت، دامداری، تقویت خدمات، رونق تولید و اشتغال و... در سال‌های اخیر شاید مهاجرت برگشتی بوده‌ایم که مسیر این مهاجرت‌های برگشتی بیشتر در بخش مرکزی این شهرستان اتفاق افتاده است؛ بنابراین در پژوهش حاضر، سعی بر آن است تا به شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر در شکل‌گیری مهاجرت برگشتی یا معکوس در نواحی روستایی بخش مرکزی شهرستان

تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان شهرستان آق قلا پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مهاجرت موقت نیروی جوان روستایی مهم‌ترین راهبرد به‌کاررفته برای اداره زندگی بوده است و پس از کسب مهارت و بازگشت به نواحی روستایی، تفاوت چشم‌گیری در سرمایه‌های انسانی، مالی، فیزیکی، اجتماعی و طبیعی افراد بازگشته رخ داده است. مهم‌ترین پیامدهای این نوع از مهاجرت کسب درآمد بیشتر، افزایش رفاه زیستی، کاهش آسیب‌پذیری، بهبود امنیت غذایی، بهبود شأن و منزلت انسانی برای مهاجران بازگشته به روستاها بوده است. غفاری و همکاران (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان شناسایی و ارزیابی متغیرهای اقتصادی اثرگذار بر مهاجرت معکوس در کلان‌شهر تهران پرداخته‌اند. در نهایت باتوجه به یافته‌های حاصل‌شده، مشخص شد که در کلان‌شهر تهران دو عامل زیرساخت‌های اداری و امکانات رفاهی زندگی بر روی مهاجرت معکوس اثرگذارند و نیز عامل اول نسبت به عامل بعدی دارای تأثیر بیشتری است. مهاجرانی و روستا (۱۳۹۳) در پژوهشی به بررسی مهاجرت معکوس و اثرات آن بر توسعه روستاهای شهرستان تنکابن و رامسر پرداخته‌اند. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از وجود تأثیر مثبت و معنادار مهاجرت معکوس بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و تأثیر منفی و معنادار بر توسعه فرهنگی است. قاسمی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی به تحلیل علل شکل‌گیری مهاجرت معکوس در نواحی روستایی شهرستان بینالود پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که مهاجران علل اصلی شکل‌گیری جریان مهاجرت معکوس در بُعد طبیعی «آب‌وهوای مناسب»، در بُعد اقتصادی «ضرورت شغلی و نزدیکی به محل کار» و در بُعد اجتماعی «برخورداری روستا از خدمات و امکانات» است. بابایی و جمعه‌پور (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان فرایند و الگوی مهاجرت معکوس روستایی و عوامل مؤثر بر آن (موردی: دهستان حاجیلو-شهرستان کبودرآهنگ) به این نتیجه رسیدند که میان متغیرهای

شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی ... دزفول پردازد. با شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر مهاجرت معکوس می‌توان امکانات و زمینه این نوع مهاجرت را فراهم و مهاجران بیشتری را به سمت زادگاه آغازین خود تشویق کرد.

پیشینه پژوهش

در راستای مهاجرت برگشتی، تحقیقاتی هرچند اندک صورت گرفته است که در ذیل به آن‌ها اشاره شده است: هولی بارکس^۱ (۲۰۰۴) در پژوهشی به تحلیل رضایت مهاجران بازگشتی از سکونت در روستا در کشور آمریکا پرداخته است. نتایج نشان داد مهاجران به‌طور کلی از سکونت در روستا راضی بوده، اما رضایت‌مندی آن‌ها براساس گروه سنی و ویژگی‌های اجتماعی افراد متفاوت است. استوکدال و کاتنی^۲ (۲۰۱۴) در پژوهشی به بررسی الگوهای مهاجرت داخلی ایرلند شمالی به‌ویژه مهاجرت شهر-روستا در ارتباط با مراحل مختلف دوره عمر پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد که سن در تحرک افراد از شهر به روستا مؤثر است. افراد جوان (که تشکیل زندگی داده‌اند) تمایل بیشتری برای مهاجرت دارند. دلیل این امر سیاست‌های موفق برنامه‌ریزی روستایی و سنت‌های خانوارهای کشاورز است صفایی پور و سجادی (۱۳۸۷). در پژوهشی به علل و پیامدهای فضایی مهاجرت درون‌شهری اهواز پرداخته‌اند. نتایج نشان داد تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در مهاجرت درون‌شهری اهواز نقش داشته‌اند. دیانی و همکاران (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان زمینه‌یابی اسکان مجدد مهاجران روستایی موردی مهاجران زیرپوشش کمیته امداد امام خمینی شهرستان پاکدشت به این نتیجه رسیدند که زمینه‌های اقتصادی بیش از عوامل دیگر موجب اسکان مجدد مهاجران روستایی خواهد شد. مطیعی لنگرودی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی به

وضعیتی را بیان می‌کند که شخص مهاجر با تمایل خود و به‌ویژه پس از مدت‌زمان مشخص، به مبدأ بازمی‌گردد (3: Dustmann and Weiss, 2007). این نوع مهاجرت یعنی مهاجرت از شهر به روستا شامل کارشناسان و کارمندان دائم و افرادی می‌شود که به علت مشکلات یا انگیزه‌های فراوان اقدام به چنین مهاجرت‌هایی می‌کنند (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹). مهاجرت معکوس را می‌توان حالتی از حالات «شهرگرایی نواحی روستایی» قلمداد کرد؛ چراکه شهرگرایی حومه‌ها و نواحی روستایی فرایندی اجتماعی است که شامل گسترش ایده‌ها و شیوه‌های زندگی شهری در نواحی روستایی بوده و مشخص‌ترین حالت آن، حرکت جمعیت از شهرها به نواحی روستایی است (Pacion, 1985: 183).

اگر بپذیریم که مهاجرت معکوس یک مهاجرت در جهت عکس است، در این صورت باید بدانیم که این حرکت یک حرکت همگان نیست، بلکه ممکن است در زمینه مقصد خانوارهای مهاجر و نیز در زمینه انگیزه‌هایی که منجر به تغییر مکان شده‌اند تفاوت داشته باشند (56: Bosworth, 2009). این تفاوت‌ها باعث شده است که برخی نتیجه‌گیری کنند، زیرمجموعه‌های مهاجرت معکوس ممکن است در سیستم سکونتی نقش داشته باشند. به‌عنوان نقطه آغاز برای تحقیقات گسترده‌تر می‌توان سه عنوان برون‌شهرنشینی^۱ (حومه‌نشینی)، شهرنشینی جابه‌جا شده^۲ و ضدشهرنشینی^۳ را نیز مورد استفاده قرارداد که هر کدام از آن‌ها در درجه اول به علت انگیزه خانوارهای مهاجر متمایزند (23: CERUM, 2002). «ضد شهرنشینی» سومین نوع مهاجرت معکوسی است که وقوع آن در سیستم سکونتی قابل مشاهده است؛ برای مثال بلک وود و کارپنتر^۴ عبارت ضدشهرنشینی بودن را برای توصیف افرادی به کار بردند که تمایل دارند در مکان‌های کوچک‌تر زندگی کنند، این توصیفی است

سطح توسعه، شرایط نامساعد شهری، میزان درآمد افراد و تعلقات قومی و بومی از یک‌طرف و مهاجرت معکوس از طرف دیگر رابطه مستقیم وجود دارد. عبداللهی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به بررسی علل مؤثر بر مهاجرت معکوس در روستای طالش خلخال به این نتیجه رسیدند که همه افرادی که مهاجرت معکوس داشتند عوامل یکسانی را مؤثر در مهاجرت معکوس خود ذکر کردند و جداول فراوانی نشان داد که عوامل تعلق بومی، مسکن، شغل، درآمد، نبود اختلافات قومی و قبیله‌ای، وجود امکانات آموزشی، توسعه اجتماعی و اقتصادی بر مهاجرت معکوس تأثیر زیادی دارند و همچنین عوامل سن، رونق راه‌سازی و استقرار خدمات گردشگری و توریستی بر مهاجرت معکوس اثر متوسطی دارند.

بررسی مطالعات حاکی از آن است که دلایل مهاجرت بازگشتی به نواحی روستایی عمدتاً اقتصادی، بوم‌شاختی و در ارتباط با کیفیت زندگی است.

مبانی نظری و ادبیات پژوهش

مهاجرت برگشتی فرایندی است که براساس آن، افراد پس از یک دوره اقامت طولانی مدت در سرزمین دیگر (مقصد) به سرزمین اولیه خود (مبدأ) بازمی‌گردند. در تعاریف دیگر، این پدیده واکنشی نسبت به ایجاد جذابیت در مناطق روستایی قلمداد می‌شود که از طریق ایجاد درآمد در فعالیت‌هایی مانند دامداری یا کشاورزی، بازنشستگی و گاهی اوقات ناشی از مشکلات زندگی شهری پدید می‌آید. جریانی که در آن فرد یا افرادی که بنا به دلایل مختلفی، از سرزمینی که قبلاً به‌عنوان محل سکونت جدید خود انتخاب کرده‌اند، دوباره به مکان اولیه خود بازگردند (Okali, Okpara & Olawoye, 2001: 55). گرچه باید گفت که این بازگشت بیشتر به‌واسطه عوامل کشش / جاذبه در نواحی روستایی، نسبت به عوامل دافعه در مناطق شهری صورت می‌گیرد (دیانی، ۱۳۸۷: ۱۲۵). مهاجرت برگشتی نوعی مهاجرت است که شخص موردنظر، ایده بازگشت به مبدأ خود را دارد. مهاجرت برگشتی

1. Ex-urbanization
2. Displaced-urbanization
3. Anti-urbanization
4. Blackwood & Carpenter

زندگی در یک محیط روستایی دارند، بلکه برای آن‌هایی که نیروی کار محسوب می‌شوند، به علت تمایل به کارکردن در شرایطی با تمرکز کمتر صورت می‌پذیرد. سه متغیر برای ضدشهرنشینی در ادبیات مورد بازنگری قرار گرفته است. اول، عامل «حرکت برگشت به سمت زمین‌ها» است که کمتر به آن توجه شده است و بیانگر جستجو برای یک سبک زندگی کاملاً جدید و خودکفا است. دوم، تغییر مکانی است که به منظور ارتقای کیفیت زندگی فرد از راه دستیابی به سکونت‌گاه و شغل در یک اجتماع کوچک‌تر است صورت می‌گیرد. سوم مهاجرت بازنشستگانی است که در جستجوی امنیت و مطبوعیت بیشتر می‌باشند که شامل حرکت افراد مسن‌تر از نواحی بزرگ‌تر به نواحی با تمرکز کمتر است (Bosworth, 2009: 59).

جدول ۱، تعریف مهاجرت برگشتی بر مبنای معیارهای زمانی و توسعه‌ای را نشان می‌دهد:

شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی ... که ایلورتو و لولاف^۵ نیز به صورت مشترک ارائه داده‌اند. برخی دیگر بعد جامعه‌شناسی را نیز اضافه می‌کنند و تمایلات ضدشهری را با نپذیرفتن سبک زندگی شهری یکسان فرض می‌کنند (Mitchell, 2004: 18). بری^۶ جریان ضدشهرنشینی را به صورت «فرایند عدم تمرکز، حرکت از یک وضعیت متمرکزتر به یک وضعیت کم‌تمرکز» تعریف می‌کند. این تعریف، عموماً مهاجرت شهر به روستا برداشت می‌شود که دلایل آن از نظر رشد آهسته یا حتی کاهش جمعیت در مراکز عمده ابر شهری هم‌زمان با رشد سریع‌تر جمعیت در شهرهای کوچک‌تر یا مناطق روستایی، قابل توجه و بررسی است (دیانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۲۳).

انگیزه‌های ضدشهری باعث حرکت ساکنان (به دورتر از حومه شهر) می‌شود تا از جرم و جنایت، مالیات، ازدحام و آلودگی فرار کنند. این مطلب می‌تواند گسترش داد که ضدشهرنشینی‌ها نه تنها تمایل به ادامه

جدول ۱. تعریف مهاجرت برگشتی بر مبنای معیار زمانی و توسعه‌ای

مأخذ	تعریف	محقق	
Phillips and Potter, 2003: 3	افراد بعد از یک دوره اقامت طولانی مدت در سرزمین دیگر (مقصد) به سرزمین اولیه خود (مبدأ) بازمی‌گردند.	جال ال، فیلیپس و رابرت بی. پوتر	معیار زمانی
Planck, 2006: 509-540	افرادی که بیش از شش ماه در خارج از مکان مبدأ زندگی می‌کردند، اینک به مکان مبدأ خود بازمی‌گردند.	ماکس پلانک	
Center for Development Research (ZEF), 2005: 7	انعطاف‌پذیری مهاجرانی است که مقصد نامطلوب خود را به مکان دیگری تغییر می‌دهند که در آن، موقعیت‌های بهتر اقتصادی فراهم آمده است.	مرکز تحقیقات توسعه	معیار توسعه‌ای
Zohry, 2003: 29	حرکت افراد مهاجر از مناطقی با فرصت‌های کم به سوی مکان‌هایی با فرصت‌های بهتر.	زهری	
Okali et al., 2001: 55	واکنشی است نسبت به ایجاد جذابیت در مناطق روستایی، مانند ایجاد درآمد در فعالیت‌های دامداری یا کشاورزی، که گاهی عوامل دافع شهری نظیر مشکلات زندگی شهری در آن دخیل است.	دیوید اوکالی و همکاران	
Wang, 2004: 14	عکس‌العملی است نسبت به عوامل و دلایل اقتصادی، اجتماعی و خانوادگی / فامیلی	ونفی وینی ونک	

(منبع: نویسنده، ۱۳۹۶)

با توجه به ادبیات مهاجرت می‌توان گفت که مهاجرت بازگشتی عبارت است از جریانی که در آن، فرد یا افرادی که بنا به دلایل مختلف از نظر عوامل اقتصادی، اجتماعی، محیطی و... از مکان مقصد یا سرزمینی که قبلاً به صورت محل سکونت جدید خود انتخاب کرده بودند، مجدداً به مکان اولیه خود بازگردند؛ البته باید اذعان داشت که این بازگشت عمدتاً به خاطر کشش/

جاذبه در نواحی روستایی صورت می‌گیرد تا عوامل دافعه در مناطق شهری. بررسی آرا و نظریات محققان توسعه درباره مهاجرت‌های برگشتی شهری - روستایی مبین وجود دو نظریه متفاوت بر مبنای آثار و پیامدهای مهاجرت در مکان‌های مبدأ (روستا) و مقصد (شهر) است. جدول ۲، به تبیین این دلایل پرداخته است.

جدول ۲. دیدگاه‌های منفی و مثبت در خصوص مهاجرت برگشتی

دیدگاه	محقق	علت مخالفت یا موافقت
منفی	اوکای و همکاران (۲۰۰۱)	از دست دادن فرصت‌های جنبی و اندک در شهر و عدم تأثیر مهم بر مناطق روستایی؛ زیرا مهاجران مهارت، فنون یا پول نقد را به همراه خود به روستا نمی‌آورند.
	ونگ (۲۰۰۴)	معدود افرادی هستند که با وجود سرمایه انسانی اندک توانسته‌اند در توسعه اقتصادی روستا اثرات چشم‌گیری داشته باشند.
	کوبین هینو (۲۰۰۲)	افزایش قیمت املاک و مسکن، رواج برخی ناهنجاری‌های «مربوط به شهر» (رفتارهای ضداجتماعی نظیر بزهکاری) در محیط‌های روستایی
مثبت	دشینکر و سون گرایم (۲۰۰۵)	مهاجران موفق عناصر اصلی توسعه روستایی (فناوری‌های جدید، شیوه‌های بهبود کشاورزی، اطلاعات درباره بازارها، ارزش‌های غیرسنتی، تجربیات، دانش و...) را به همراه خود به روستا می‌آورند.
	تاکولی (۱۹۹۸)	مقدمات نوآوری‌ها در فناوری و مسائل اجتماعی-فرهنگی را مهاجران به همراه خود به روستا می‌آورند.
	جال ال، فیلیپس و رابرت بی. پاتر (۲۰۰۳)	طرح و اندیشه‌های نوین به‌عنوان عامل مؤثر در تحولات ساختار اجتماعی روستا توسط مهاجران موفق.
	جمالی (۱۳۸۱)	خطرناک بودن شهر، عدم احساس غربت در روستا
	رکن‌الدین افتخاری و فیروزنیا (۱۳۸۲)	ارائه خدمات به مهاجران سبب می‌شود تا اقوام و فامیل‌های آنها تشویق به مهاجرت شوند و از این‌رو، پیامدهای نامطلوب ناشی از مهاجرت‌های روستایی بیش‌ازپیش تشدید می‌شود.

(منبع: نویسنده، ۱۳۹۶)

عوامل مؤثر بر مهاجرت برگشتی

عوامل مؤثر در رشد مهاجرت‌های برگشتی تأثیرگذار هستند که به شرح ذیل عبارت‌اند از:

عوامل اقتصادی: این عوامل عبارت‌اند از، درآمد ثابت و دائمی، امنیت شغلی، تعادل شغلی (ترکیبی شامل بخش‌های کشاورزی، تجارت و صنعت)، امکان کسب یک زندگی آزاد، تقسیم توانایی پاسخ‌گویی منابع و مصرف برای مدتی طولانی.

عوامل اجتماعی-فرهنگی: حفظ سلامتی که اساس ادامه حیات جامعه است و نیز دسترسی، تهیه و توزیع آن در سطح جامعه، توسعه آموزش که عامل هدایت

نمونه‌های موفق مهاجرت برگشتی را می‌توان در کشورهای مختلف دنیا مشاهده کرد. در آلمان اراضی مستعد حاشیه شهرها را در قطعات ۱۰۰۰ و ۲۰۰۰ متری تجهیز کرده، در اختیار بازنشستگان علاقه‌مند به تولید قرار می‌دهند. معلمان بازنشسته در هلند برای تدریس دروس تقویتی و آموزش‌های آسان‌تر به روستاها و مراکز تولید دعوت می‌شوند. در کالیفرنیا اراضی ۱۰ هکتاری دارای آب و امکانات کشت و زرع برای متقاضیان (اعم از بازنشستگان، افراد بیکار و کارگران) علاقه‌مند به بازگشت به روستا آمده است (ربانی، ۱۳۹۰: ۳).

مهاجرت معکوس و روند آن در ایران

یکی از الگوهای مهم مهاجرتی، مهاجرت معکوس است که خلاف الگوی غالب مهاجرت‌ها در چند دهه اخیر است. جدول ۳، نشان می‌دهد که نسبت مهاجران از شهر به روستا در دهه ۱۳۷۵-۱۳۸۵، ۱۶/۵ درصد از کل جریان مهاجرت را به خود اختصاص داده، اما در دوره ۵ ساله ۱۳۸۵-۱۳۹۰، این درصد به ۱۳/۶ کاهش یافته است. هرچند جریان مهاجرت معکوس از شهر به روستا، یک‌روند کاهشی است، اما نمی‌توان گفت این جریان از بین رفته، زیرا با توجه به مدت اقامت در آبادی پس از مهاجرت می‌توان دید که در ۱ سال پیش از سرشماری بیش‌ترین تعداد مهاجرت به آبادی رخ داده است. به عبارت دیگر موج جدید جریان مهاجرت معکوس در حال شکل‌گیری است (عباسی و رنجی، ۱۳۹۴: ۱۱).

توسعه و ایجاد یک زندگی سالم است. رسیدن به خودکفایی براساس ارزش‌های فرهنگی، حفظ منابع طبیعی بر سلامتی جامع (پاپلی یزدی، ۱۳۸۲: ۵۳). مهاجرت از دیدگاه اجتماعی به انگیزه‌های متعددی چون انگیزه‌های مربوط به تشکیل یا الحاق به خانوار، تغییر وضعیت زناشویی، انگیزه‌های مربوط به اعضای خانوار، تحمل‌ناپذیر شدن شرایط زیست در مبدأ، تمایل به زندگی در جای دیگر و... (مهاجرانی و روستا، ۱۳۹۳: ۱۷۱).

عوامل سیاسی: که در جوامع مختلف می‌تواند متفاوت باشد، ولی اصول کلی آن همراه ساختن جامعه روستایی با سیاست‌های دولت و به دنبال آن استفاده از روستا به عنوان منبع قدرتی پایدار.

عوامل زیست‌محیطی: آلودگی هوا در شهرها، پایین بودن تراکم جمعیتی، آب‌وهوای مناسب، طبیعت و... خدماتی: افزایش امکانات زیربنایی و ارتباطات

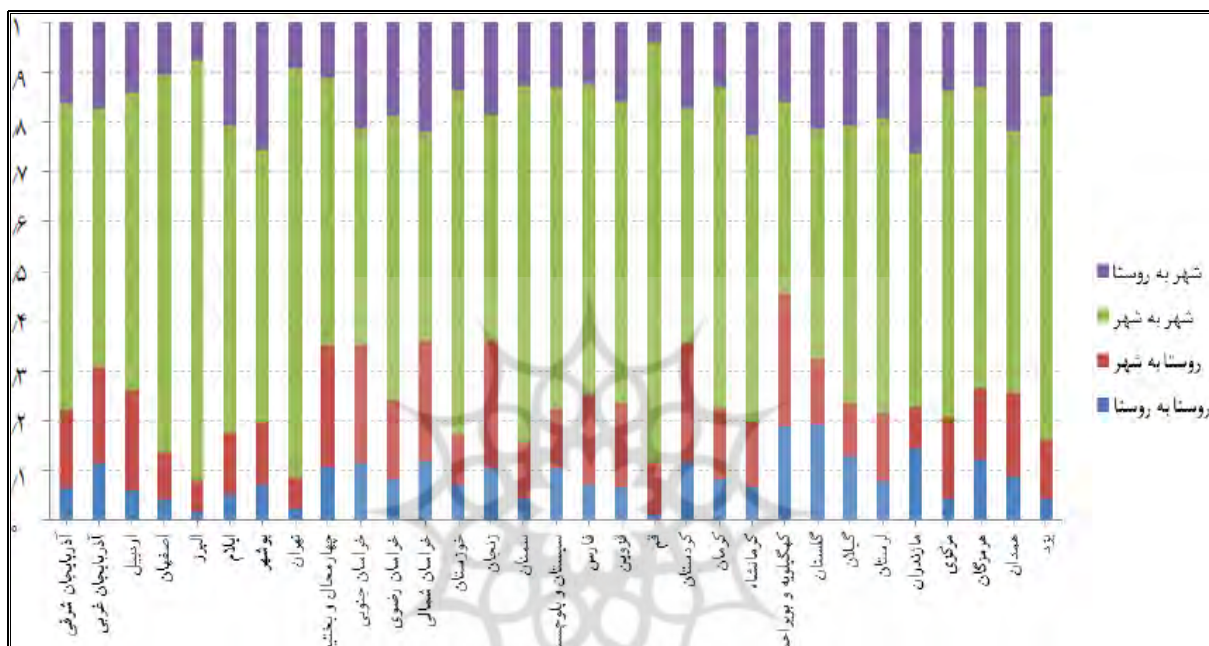
جدول ۳. درصد مهاجرت به تفکیک مبدأ و مقصد مهاجرت از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰

مقصد مهاجرت		مبدأ مهاجرت	دوره زمانی
شهر	آبادی		
۷۵۵۵۴۶	۳۲۵۹۰۴۰	شهر	۱۳۹۰-۱۳۸۵
۳۶۸۷۰۸	۶۵۵۲۵۱	آبادی	
۲۳۷۳۰	۷۸۷۸۹	خارج از کشور	
۷۶۹۵۳	۲۶۷۳۱۱	اظهارنشد	۱۳۸۵-۱۳۷۵
۲۰۰۴۰۱۲	۶۳۸۵۶۶۵	شهر	
۱۰۶۴۰۴۳	۲۳۳۰۰۵۴	آبادی	
۶۲۳۳۶	۱۹۸۱۵۹	خارج از کشور	۱۳۷۵-۱۳۶۵
۱۸۰۴۹	۸۵۸۳۲	اظهارنشد	
۱۵۴۰۶۹۴	۴۰۶۲۱۷۱	شهر	
۹۴۳۰۹۵	۱۸۸۹۹۰۵	آبادی	۱۳۶۵-۱۳۵۵
۱۰۰۶۱۷	۱۳۷۷۱۴	خارج از کشور	
۱۱۶۸۹	۳۲۸۸۵	اظهارنشد	
۶۷۸۷۱۷	۱۹۱۲۲۴۰	شهر	۱۳۶۵-۱۳۵۵
۶۹۰۲۱۸	۱۵۳۵۵۲۷	آبادی	
۳۳۲۸۴۰	۳۶۷۱۳۸	خارج از کشور	
۵۸۶۸۸	۱۶۹۳۱۹	اظهارنشد	

(منبع: میر فلاح نصیری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵)

ایلام، البرز و اصفهان مهاجرت‌های شهر به روستا بیش‌تر از مهاجرت روستا به شهر بوده است. به عبارت بهتر در این ۱۷ استان مهاجرت معکوس رخ داده است که شامل مهاجرت‌های بین استانی و درون استانی می‌شود (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰ و میرفلاح و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶).

با توجه به بررسی، وقوع مهاجرت معکوس در کشور طی سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۹۰ است و با توجه به داده‌های شکل ۱، می‌توان دید که طی سال ۱۳۸۵ الی ۱۳۹۰ در استان‌های مازندران، تهران، گیلان، بوشهر، خراسان رضوی، گلستان، کرمانشاه، یزد، همدان، لرستان، سیستان و بلوچستان، سمنان، خوزستان،

شکل ۱. توزیع نسبی مهاجران داخلی کشور برحسب جهت مهاجرت به تفکیک استان

(منبع: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰)

تحقیقات انجام‌شده در کشور، تأمین زمین و مسکن ارزان‌قیمت در روستا و نزدیکی به محل کار و فعالیت به‌عنوان مهم‌ترین علل شکل‌گیری مهاجرت‌های معکوس و بازگشتی مطرح‌شده است. (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۲). در پژوهش حاضر، با استفاده از مطالعات پیشین، اقدام به جمع‌آوری عوامل دخیل در مهاجرت برگشتی نواحی روستایی شده که این عوامل به‌صورت مدل مفهومی در شکل ۲، ذکر شده است.

لازم به یادآوری است مهاجرت معکوس در ایران سنخ دیگری از مهاجرت معکوس در کشورهای پیشرفته است. در کشورهای پیشرفته ساکنین شهرها عمدتاً از مشکلات بزرگ‌تر مراکز شهری به دنیای قابل‌اداره‌تر و سالم‌تر حاشیه سوق داده می‌شوند، اما در کشورهای جهان سوم عمدتاً دسترسی به فرصت‌های شغلی، مسکن ارزان‌تر و... موجب جابه‌جایی جمعیت از شهرها به سکونت‌گاه‌های روستایی می‌شود. چنانچه در اغلب

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش

(ترسیم: نگارنده، ۱۳۹۶)

روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف‌گذاری، کاربردی و از لحاظ روش‌شناسی، به صورت توصیفی-تحلیلی است. برای گردآوری اطلاعات از روش اسنادی و میدانی (مصاحبه و تکمیل پرسشنامه) استفاده شده است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS و سیستم استنتاج فازی در محیط MATLAB استفاده شده است. واحد تحلیل خانوار مهاجران بازگشتی در هر روستا بوده که منطبق با هدف تحقیق پرسشنامه خانوار مهاجر تهیه و سؤالات در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای طراحی شد. پرسشنامه شامل مقولاتی است که علل شکل‌گیری مهاجرت برگشتی و اولویت‌های مؤثر بر این مهاجرت، را پس از مطالعات کتابخانه‌ای و مصاحبه با دهیاران در ۳ بُعد (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی)

و ۴۱ نماگر مورد بررسی قرار می‌دهد. در زمینه روایی و اعتبار گردآوری داده‌ها، پس از اصلاحات صاحب‌نظران، پرسشنامه نهایی تنظیم شد و پایایی پژوهش نیز پس از پیش‌آزمون گرفتن با میزان آلفای ۰/۸۴۰ در قابل قبول رسیده است.

مدل سیستم استنتاج فازی (FIS): سیستم استنتاج فازی یکی از ابزارهای قدرتمند در حوزه سیستم‌های خبره و هوش مصنوعی است که در تحقیقات متعدد مورد استفاده قرار می‌گیرد (راتاپیک، ۲۰۱۴؛ فرجی سبکبار، ۱۳۹۵). نظریه‌های مجموعه‌های فازی ابزارهایی را فراهم می‌آورد که می‌توان به وسیله آن‌ها نحوه استدلال و تصمیم‌گیری انسانی را صورت‌بندی ریاضی بخشید و از الگوی ریاضی به دست‌آمده در زمینه‌های گوناگون علوم و تکنولوژی استفاده کرد.

جامعه آماری این پژوهش، روستاهایی مهاجر برگشتی دو دهستان شمس‌آباد و قبله‌ای است. طبق اطلاعات کارشناسان فرمانداری، شبکه بهداشت و دهیاری‌های دو دهستان شمس‌آباد و قبله‌ای، در سال‌های اخیر تعداد ۲۸۵ خانوار که قبلاً ساکن این روستاها بوده‌اند، به روستاهای خود بازگشته‌اند. براساس فرمول کوکران ۱۶۴ خانوار با خطای ۵ درصد به‌عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند، ولی به‌منظور افزایش دقت، تعداد ۲۰۰ پرسشنامه (دهستان شمس‌آباد ۱۲۰ خانوار و دهستان قبله‌ای ۸۰ خانوار) برآورد شد. شیوه نمونه‌گیری در این پژوهش نمونه‌گیری سهمیه‌ای است و پرکردن پرسشنامه‌ها به‌صورت تصادفی ساده در بین مهاجران انجام گرفته است (جدول ۴).

سیستم استنتاج فازی در حالت کلی دارای یک ورودی فازی شده، یک پایگاه دانش (شامل قانون پایگاه و پایگاه داده) که مبنا و زمینه منطقی لازم برای فرایند استدلال را فراهم آورده و به‌عنوان اصلی‌ترین مرحله تحلیل، وظیفه استدلال تقریبی و استنتاج فازی به شکل قواعد (اگر = آنگاه) فازی بر روی ورودی‌های مدل در مراحل مختلف آن را بر عهده دارد (Andriantiatsaholiniana, 2004: 150). در ادامه از خروجی هر مرحله به‌عنوان ورودی مرحله بعد استفاده می‌شود تا آخرین خروجی فازی سیستم استخراج شده و در گام بعدی مقادیر قطعی نهایی از طریق عملیات نافازی‌سازی برای مؤلفه‌های اولیه و پایه (شاخص‌ها و مؤلفه‌های پژوهش) حاصل می‌شود (کیانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴-۱۳؛ امینی فسخودی، ۱۳۸۴: ۴۲-۵۸).

جدول ۴. تعداد خانوار، جمعیت، مهاجران برگشتی و حجم نمونه دو دهستان شمس‌آباد و قبله‌ای

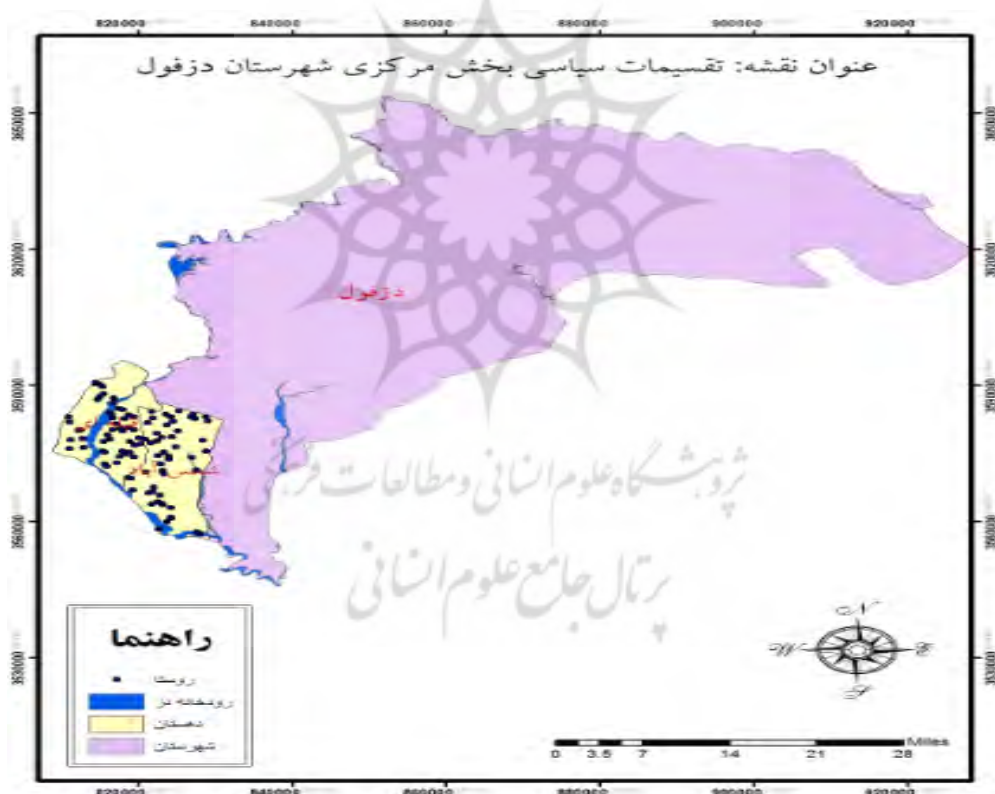
دهستان قبله‌ای				دهستان شمس‌آباد				
حجم نمونه	تعداد مهاجران برگشتی طبق (آمار ۱۳۹۶)	جمعیت	خانوار	روستا	تعداد مهاجران برگشتی طبق (آمار ۱۳۹۶)	جمعیت	خانوار	روستا
۸۰ خانوار	۶ خانوار	۲۷۸۹	۵۱۰	گاو مش آباد	۱۰ خانوار	۱۰۱۵	۱۵۷	شهرک امیرالمؤمنین
	۴ خانوار	۷۲۳	۱۷۱	سایت دو	۲۷ خانوار	۲۵۶۲	۵۱۰	شهرک انقلاب
	۱۰ خانوار	۱۳۲۰	۲۶۴	جانه	۱۷ خانوار	۳۴۸۰	۷۴۳	شهرک عدالت
	۱۲ خانوار	۲۹۸۶	۵۳۱	سنجر	۱۳ خانوار	۸۳۲	۱۸۷	چغاسرخ
	۹ خانوار	۲۱۰۰	۳۸۹	قلعه طوق	۱۹ خانوار	۴۵۵۶	۹۲۲	سیاه‌منصور
	۲۱ خانوار	۴۳۷۲	۹۲۱	محمد بن جعفر	۳۴ خانوار	۳۷۷۴	۷۳۱	شهرک مهاجران
	۱۶ خانوار	۳۷۳۵	۷۹۴	شهید منتظری	۲۴ خانوار	۴۲۸۱	۸۰۷	احمدآباد
	۱۱ خانوار	۲۴۸۴	۶۹۴	زاویه	۹ خانوار	۱۰۳۴	۲۳۰	نو شمس‌آباد
	۵ خانوار	۱۰۳۵	۲۰۸	سفلی و علیا	۱۴ خانوار	۳۹۰۰	۷۱۵	انجیرک
	۳ خانوار	۵۶۴	۱۱۱	شهرک پیروزی	۸ خانوار	۲۹۷۰	۵۴۳	شهرک شمس‌آباد
	۱ خانوار	۲۶۱	۵۹	شهرک عباس‌آباد	۵ خانوار	۲۲۹۰	۵۵۳	توحید
	۲ خانوار	۹۸۹	۲۱۲	بندبال پایین	۳ خانوار	۴۰۹۱	۹۱۳	قلعه سید
	۱ خانوار	۴۵۰	۸۹	بندبال بالا	۱ خانوار	۲۰۵۹	۷۲۰	شمس‌آباد
۱۰۱	۲۳۸۰۸	۴۹۵۳	جمع	۱۸۴	۳۶۸۴۴	۷۷۳۱	جمع	

(منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰، فرمانداری و دهیارهای شهرستان دزفول، ۱۳۹۶)

و محمدی‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۸) و به‌لحاظ ویژگی‌های طبیعی در ارتفاع ۱۴۳ متر از سطح دریا به موقعیتی کوهستانی و دشتی (جلگه‌ای) قرار گرفته است. بخش مرکزی در قسمت دشتی آن واقع شده که غلبه اقتصاد زراعی از نوع کشت سبزی و صیفی در بیش از ۲۰ روستا از روستاهای این بخش، زمینه اتصال و پیوند روستاهای بخش مرکزی را با بازار مصرف در سطوح محلی و ملی فراهم آورده است (طالشی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۸). در شکل ۳، موقعیت جغرافیایی دو دهستان شمس‌آباد و قبله‌ای بخش مرکزی شهرستان دزفول آمده است.

محدوده مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه شامل روستاهای بخش مرکزی شهرستان دزفول، واقع در شمال استان خوزستان است. این شهرستان از ۴ بخش به نام‌های شیپون، سردشت، مرکزی و چغامیش با جمعیتی بالغ بر ۴۰۰ هزار نفر تشکیل شده است. بخش مرکزی شهرستان دزفول با مساحت ۴۶۰/۲۲ کیلومترمربع براساس سرشماری ۱۳۹۰ دارای ۳۲۱۲۴۴ نفر جمعیت و تعداد ۷۵۱۷۵ خانوار است. از این تعداد ۱۶۴۲۶۸ نفر مرد و ۱۵۶۹۷۶ نفر زن هستند که در ۵۵ نقطه روستایی و ۴ شهر ساکن هستند. بخش مرکزی دارای دو دهستان به‌نام‌های شمس‌آباد و قبله‌ای است (مهدوی حاجیلوی

شکل ۳. موقعیت جغرافیایی دو دهستان شمس‌آباد و قبله‌ای بخش مرکزی شهرستان دزفول

(ترسیم: نگارنده، ۱۳۹۶)

جنسیت، سن، میزان تحصیلات و تعلق بومی تدوین و ارائه شده است که نتایج آن در ادامه آورده شده است. طبق تحلیل از لحاظ جنسیت ۸۵/۵ درصد پاسخ‌گویان مرد و ۱۴/۵ درصد پاسخ‌گویان زن (اعم از مطلقه، فوت شوهر و دخترانی که ازدواج نکردند و سرپرست خانوار)

یافته‌های پژوهش

نخست در جهت آشنایی و شناخت هرچه بیشتر جامعه آماری مورد مطالعه، خصیصه‌های عمومی پاسخ‌گویان مورد بررسی قرار گرفت. این ویژگی‌های عمومی مطابق با پرسشنامه‌های آماری در قالب ۴ سؤال شامل:

در جدول ۵، فاصله سکونت قبلی و سکونت فعلی مهاجران برگشتی ذکر شده است، طبق جدول بیشترین مهاجران برگشتی در فاصله ۳۰ تا ۵۰ کیلومتری سکونت قبلی خود فاصله داشته‌اند و کمترین مهاجران برگشتی در فاصله بیشتر از ۱۲۰ کیلومتری بوده‌اند، که این عامل نشان می‌دهد مهاجران برگشتی بیشتر از خود شهر دزفول و شهرهای کوچک اطراف این شهرستان بوده‌اند.

بوده‌اند، از لحاظ سن، ۳ درصد افراد بین ۱۸ تا ۳۰ سال، ۴ درصد بین ۳۱ تا ۴۰ سال، ۴/۵ درصد بین ۴۱-۵۰ سال، ۶۵/۵ درصد بین ۵۱-۶۰ سال و ۲۳ درصد بیش از ۶۱ سال سن داشته‌اند. از لحاظ تعلق بومی، ۳۰/۵ درصد افرادی که به روستاها مهاجرت کردند زادگاه شخصی خودشان بود. ۳۳ درصد مهاجران برگشتی، زادگاه پدر و مادر، ۱۲ درصد مسائل خویشاوندی و ۲۴/۵ درصد افراد تعلق بومی‌شان به‌خاطر داشتن ملک در روستاهای برگشتی بوده است.

جدول ۵. فاصله مبدأ و مقصد مهاجران برگشتی به دهستان‌های بخش مرکزی شهرستان دزفول

درصد	فراوانی	فاصله از مبدأ (سکونت قبلی) تا مقصد (سکونت فعلی)
۲۰/۴	۴۱	زیر ۳۰ کیلومتر
۲۴/۶	۴۹	۳۰ تا ۵۰ کیلومتر
۲۱	۴۲	۵۰ تا ۸۰ کیلومتر
۱۷/۵	۳۵	۸۰ تا ۱۲۰ کیلومتر
۱۶/۵	۳۳	بیشتر از ۱۲۰ کیلومتر

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

نزدیک‌تر باشد نشان‌دهنده اثرگذاری زیاد این گویه‌ها بر مهاجرت برگشتی است. یافته‌های توصیفی حاصل از ابعاد ۳ گانه (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی) نشان می‌دهد که تقریباً تمام نماگرها بر مهاجرت برگشتی تأثیر دارند که از این میان، دسترسی روستا به خدمات زیربنایی، خدمات رفاهی اداری، خدمات ارتباطی، بهداشت- درمان، فراغت شغلی و... نقش پررنگ‌تری بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی داشته‌اند (جدول ۶).

در این بخش از بررسی، هر یک از شاخص‌های مؤثر بر مهاجرت برگشتی که خود مشتمل بر گویه‌های مختلفی است اندازه‌گیری شد و سپس وضعیت آن‌ها تعیین شده است. میانگین سنجش عوامل مؤثر بر مهاجرت برگشتی عددی است حداقل ۱ و حداکثر ۵ که می‌توان عدد ۳ را به‌عنوان حد وسطی برای آن در نظر گرفت. به‌عبارت‌دیگر هر چه مقدار آن از ۳ کوچک‌تر و به ۱ نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده کم‌اهمیت بودن گویه‌ها بر مهاجرت است و هر چه مقدار آن از ۳ بزرگ‌تر و به ۵

جدول ۶. یافته‌های توصیفی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی

شاخص	نماگر	میانگین	شاخص	نماگر	میانگین
شاخص رفاهی	وجود فرصت‌های شغلی	۴/۳۳	شاخص اقتصادی	بازگشت به زادگاه	۳/۱۲
	کسب درآمد بهتر	۴/۲۴		مناسبات خویشاوندی با روستائیان	۲/۷۱
	پایین‌بودن هزینه زندگی در روستاها	۳/۴۷		فراغت شغلی مثل بازنشستگی یا از کارافتادگی	۴/۴۲
	قیمت مناسب زمین و مسکن	۴/۱۰		ازدواج	۲/۱۰
	داشتن زمین و مسکن در محل	۴/۴۴		وجود امنیت در روستا	۲/۸۰
	پرداخت یارانه و گران‌بودن هزینه‌های شهر	۲/۸۰		استقبال خوب ساکنان از مهاجران	۲/۶۷
	پیداکردن مشاغل بومی	۲/۹۱		برخورداری روستا از امکانات	۳/۳۳
	مکانیزه‌شدن کشاورزی	۴/۳۱		پیروی از خانواده	۳/۲۱

۳/۹۸	کسب آرامش	۲/۵۰	توسعه طبیعت گردشگری	
۲/۶۷	تنها و مستقل بودن از خانواده	۳/۰۱	حمایت از اقتصاد روستایی در حوزه‌های دامداری و کشاورزی	
۴/۰۴	کمرنگ‌شدن تعصبات قومی و قبیله‌ای	۴/۲۸	دریافت وام روستایی (مسکن، کارآفرینی و...)	
۳/۱۵	فرهنگ مشترک	۴/۲۸	زیباسازی روستاها	
۳/۱۵	علاقه به آبادانی روستا	۴/۲۲	تخصیص اعتبارات به بهسازی و مقاوم‌سازی مسکن روستایی در برابر زلزله، سیل و...	
۲/۳۱	خدمت‌رسانی در امور اجتماعی (عضو شورا شدن، دهیار، همکاری و ...)	۲/۴۶	کمک به سازندگی روستاها در اموری چون ساختن درمانگاه، پل و	
۴/۵۳	دسترسی به خدمات زیربنایی و عمومی (آب، برق، گاز، تلفن ثابت، اینترنت و دفتر مخابرات)	۳/۱۷	متراز بالای مسکن	
۴/۴۶	دسترسی به خدمات رفاهی و اداری (نانوایی، قصابی، خواربارفروشی، آرایشگاه، جوشکاری، نجاری، تعاونی، تعمیرات ماشین‌آلات کشاورزی، دفتر شورای اسلامی و...)	۲/۹۵	تغییر کاربری کشاورزی و باغی روستاها	
۴/۳۹	دسترسی به خدمات بهداشتی درمانی (خانه بهداشت، داروخانه، مرکز بهداشتی-درمانی و ...)	۴	دارا بودن آب‌وهوای مناسب	
۳/۸۵	دسترسی به خدمات فرهنگی و آموزشی (نهضت سوادآموزی، دبستان، مدرسه راهنمایی و دبیرستان (دخترانه و پسرانه)، مسجد، کتابخانه و...)	۳/۵۹	پایین بودن تراکم جمعیت و سکونت	
۴/۴۹	دسترسی به خدمات ارتباطی (میزان ارتباط با شهر اصلی، سهولت در ارتباط با شهر اصلی، وسایل نقلیه برای رفت‌وآمد، وضعیت	۲/۷۴	طبیعت سرسبز	
		۲/۹۳	کیفیت بهداشت محیط روستاها	
		۳/۰۲	کاهش امراض و بیماری‌ها در روستاها	
		۲/۷۷	کاهش کمیت منابع آب در شهرها	

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

میانگین ۳/۴۵ از ۵ و شاخص زیست‌محیطی با میانگین ۳/۱۷ از ۵، به ترتیب مهم‌ترین عوامل بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی در منطقه مورد مطالعه هستند. سطح معناداری به‌دست‌آمده نیز نتایج حاصل را تأیید می‌کند (جدول ۷).

به‌منظور روشن‌شدن این مسئله، که مهم‌ترین عامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی از دیدگاه مهاجران کدام است از آزمون t تست بهره گرفته شد. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که هر شاخص بر شکل‌گیری مهاجرت معکوس یا برگشتی تأثیر دارند. شاخص اقتصادی با میانگین ۳/۵۹ از ۵، اجتماعی با

جدول ۷. سنجش علل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی

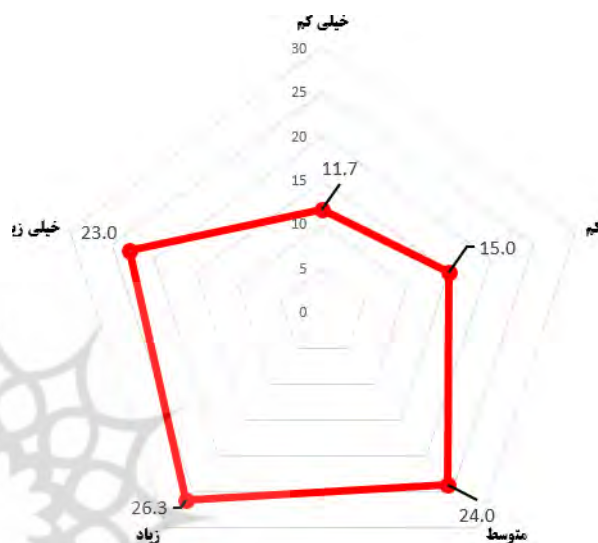
شاخص	فراوانی	میانگین	میانگین فرضی	مقدار t	Sig. (2-tailed)	اختلاف میانگین
اقتصادی	۲۰۰	۳/۵۹	۳	۱۵/۸۷	۰/۰۰۱	۰/۵۹۶
اجتماعی		۳/۴۵		۱۴/۸۸		۰/۴۴۴
زیست‌محیطی		۳/۱۷		۴/۳۳		۰/۱۷۸

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

سنجش اثرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (شکل‌گیری مهاجرت برگشتی)

برای سنجش اثرگذاری متغیرهای مستقل (سن، جنس، تعلق بومی و فاصله سکونت) بر متغیر وابسته (شکل‌گیری مهاجرت برگشتی) از رگرسیون چندگانه توأم خطی استفاده شد. در این آزمون هرچه مقادیر Beta و T بزرگ‌تر و سطح معناداری (Sig) کوچک‌تر باشد، متغیر مستقل تأثیر بیشتری بر متغیر وابسته خواهد داشت؛ بنابراین با توجه به محاسبات و تحلیل‌های صورت گرفته مشاهده می‌شود که متغیرهای سن با مقدار بتا $0/105$ ، تعلق بومی با $0/310$ ، جنسیت با $0/134$ و فاصله سکونت قبلی و فعلی با مقدار بتا $0/105$ به ترتیب بیش‌ترین اثرگذاری را بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی داشته‌اند؛ بدین ترتیب می‌توان این‌گونه بیان کرد که جنسیت مرد و با افزایش سن، افزایش تملک ملکی، افزایش رابطه خویشاوندی و... افزایش شکل‌گیری مهاجرت برگشتی را به دنبال خواهد داشت (جدول ۸).

در ادامه برای مشخص شدن میزان رضایت مهاجران از سکونت در روستا، همان‌طور که در شکل راداری ۴، مشاهده می‌شود، مهاجران از سکونت در روستا راضی بوده‌اند. به‌طور کلی $49/3$ درصد رضایت زیاد و خیلی زیاد، 24 درصد رضایت متوسط، 15 درصد رضایت کم و $11/7$ درصد رضایت خیلی کم اظهار کرده‌اند.

شکل ۴. میزان رضایت مهاجران برگشتی از سکونت در روستا (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

جدول ۸. ضرایب و معنی‌داری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته (شکل‌گیری مهاجرت برگشتی)

سطح معناداری	T	ضریب غیراستاندارد		متغیرها
		ضریب استاندارد	خطای استاندارد	
0/001	11/991	-	0/259	مقدار ثابت
0/001	2/906	0/134	0/68	جنسیت
0/001	10/018	0/603	0/052	سن
0/001	7/387	0/310	0/085	تعلق بومی (زادگاه شخصی، زادگاه پدر و مادر، داشتن خویشاوند، داشتن ملک در روستا)
0/001	1/664	0/105	0/073	فاصله سکونت قبل و فعلی

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

تعداد مهاجران برگشتی هر روستا نشان دهنده آن است که بین وضعیت برخورداری روستاها و مهاجران برگشتی رابطه وجود دارد. به منظور آزمون نظر مذکور، از ضریب همبستگی کندال تائو بهره گرفته شد (جدول ۱۰).

سنجش رابطه بین برخورداری روستاها از خدمات با تعداد مهاجران برگشتی

در جدول ۹، تعداد خانوار، رتبه هر روستا براساس خانوار، میزان مهاجران برگشتی و رتبه آن‌ها و میزان برخورداری روستاها از لحاظ خدمات ذکر شده است. مقایسه میانگین برخورداری روستاها از خدمات با

جدول ۹. میانگین برخورداری روستاها از خدمات و تعداد مهاجران برگشتی

رتبه‌بندی روستاها براساس برخورداری از خدمات	میانگین برخورداری روستاها از خدمات (اقتصادی، اجتماعی، محیطی)	رتبه هر روستا براساس تعداد مهاجران برگشتی	تعداد مهاجران برگشتی	روستا
۱۶	۳/۳۸	۱۴	۱۰ خانوار	امیرالمؤمنین
۵	۳/۶۸	۱۶	۲۷ خانوار	شهرک انقلاب
۱۵	۳/۴۲	۱۱	۱۷ خانوار	شهرک عدالت
۱۲	۳/۵۰	۹	۱۳ خانوار	چغاسرخ
۷	۳/۶۳	۱۲	۱۹ خانوار	سیاه‌منصور
۲	۳/۷۶	۴	۳۴ خانوار	شهرک مهاجران
۱	۲/۷۹	۷	۲۴ خانوار	احمدآباد
۳	۳/۷۰	۱۰	۹ خانوار	نو شمس‌آباد
۸	۳/۶۰	۱۵	۱۴ خانوار	انجیرک
۲۰	۳/۲۸	۱۷	۸ خانوار	شهرک شمس‌آباد
۲۱	۳/۲۳	۱۹	۵ خانوار	توحید
۲۲	۳/۱۷	۱۸	۳ خانوار	قلعه سید
۱۹	۳/۳۱	۱۹	۱ خانوار	شمس‌آباد
۱۹	۳/۳۱	۱۱	۶ خانوار	گاو مش‌آباد
۱۸	۳/۳۳	۲	۴ خانوار	سایت دو
۹	۳/۵۹	۶	۱۰ خانوار	جاته
۱۰	۳/۵۷	۹	۱۲ خانوار	سنجر
۱۳	۳/۴۷	۵	۹ خانوار	قلعه طوق
۴	۳/۶۹	۱	۲۱ خانوار	محمد بن جعفر
۶	۳/۶۶	۳	۱۶ خانوار	شهید منتظری
۱۱	۳/۵۴	۱۲	۱۱ خانوار	زاویه
۱۲	۳/۵۰	۸	۵ خانوار	سفلی و علیا
۱۴	۳/۴۴	۱۳	۳ خانوار	شهرک پیروزی
۲۴	۳/۱۲	۱۵	۱ خانوار	شهرک عباس‌آباد
۱۷	۳/۳۷	۱۷	۲ خانوار	بندبال پایین
۲۳	۳/۱۵	۱۹	۱ خانوار	بندبال بالا

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

مستقیم را می‌پذیریم. در واقع نتیجه می‌گیریم که با افزایش امکانات و خدمات در روستاها، میزان مهاجران برگشتی (از شهر به روستا) در محدوده مورد مطالعه افزایش می‌یابد؛ در ضمن، با توجه به مقدار همبستگی می‌توان این‌گونه استنباط کرد که درجه همبستگی این دو متغیر بالاست.

نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی کندال گویای آن است که بین برخورداری روستاها از خدمات و میزان مهاجران برگشتی ارتباط قوی و مستقیمی وجود دارد. مقدار آزمون همبستگی کندال ($R=0/681$) بین برخورداری روستاها از خدمات و میزان مهاجران برگشتی در سطح معنی‌داری کمتر از $0/05$ معنادار است و چون این مقدار مثبت است؛ وجود یک رابطه

جدول ۱۰. رابطه بین برخورداری روستاها از خدمات و تعداد مهاجران برگشتی

Correlations			
		برخورداری روستاها از خدمات	تعداد مهاجران برگشتی
برخورداری روستاها از خدمات	سطح همبستگی	۱	۰/۶۸۱
	سطح معناداری	-	۰/۰۳
	فراوانی	۲۶	۲۶
تعداد مهاجران برگشتی	سطح همبستگی	۰/۶۸۱	۱
	سطح معناداری	۰/۰۳	-
	فراوانی	۲۶	۲۶

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

که دسترسی به خدمات زیربنایی، ارتباطی، رفاهی و اداری، داشتن زمین و مسکن در روستا و فراغت شغلی بازنشستگی دارای اهمیت بیشتری نسبت به سایر متغیرها هستند. دیگر متغیرها نیز در رده‌های بعد قرار گرفته‌اند.

اولویت‌بندی مؤثرین نماگرها بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی

اولویت‌بندی نماگرهای مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی جمعیت نمونه در نواحی روستایی، براساس آزمون فریدمن که در جدول ۱۱ آمده، مبین آن است

جدول ۱۱. اولویت‌بندی مؤثرین نماگرها بر بازگشت مهاجران به نواحی روستایی

میانگین رتبه‌ای	نماگر	میانگین رتبه‌ای	نماگر
۴	دارابودن آب‌وهوای مناسب	۴/۵۳	دسترسی به خدمات زیربنایی و عمومی
۳/۹۸	پیروی از خانواده	۴/۴۹	دسترسی به خدمات ارتباطی
۳/۸۵	دسترسی به خدمات فرهنگی و آموزشی	۴/۴۶	دسترسی به خدمات رفاهی و اداری
۳/۵۹	پایین بودن تراکم جمعیت و سکونت	۴/۴۴	داشتن زمین و مسکن در محل
۳/۴۷	پایین بودن هزینه زندگی در روستاها	۴/۴۲	فراغت شغلی مثل بازنشستگی یا از کارافتادگی
۳/۳۳	برخورداری روستا از امکانات	۴/۳۹	دسترسی به خدمات بهداشتی درمانی
۳/۲۱	پیروی از خانواده	۴/۳۳	وجود فرصت‌های شغلی
۳/۱۷	متراژ بالای مسکن	۴/۳۱	مکانیزه‌شدن کشاورزی
۳/۱۵	تنها و مستقل بودن از خانواده	۴/۲۸	زیباسازی روستاها
۳/۱۵	کم‌رنگ شدن تعصبات قومی و قبیله‌ای	۴/۲۸	دریافت وام روستایی
۳/۱۲	بازگشت به زادگاه	۴/۲۴	کسب درآمد بهتر
۳/۰۲	کاهش امراض و بیماری‌ها در روستاها	۴/۲۲	تخصیص اعتبارات به بهسازی و مقاوم‌سازی مسکن
۳/۰۱	حمایت از اقتصاد روستایی در حوزه‌های دامداری و کشاورزی	۴/۱۰	قیمت مناسب زمین و مسکن
		۴/۰۴	کم‌رنگ شدن تعصبات قومی و قبیله‌ای

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

باشد و اثرات زیست‌محیطی متوسط باشد، آنگاه شکل‌گیری مهاجرت برگشتی پایین است.

۲. اگر اثرات اقتصادی کم و اثرات اجتماعی زیاد و اثرات زیست‌محیطی زیاد باشد، آنگاه شکل‌گیری مهاجرت برگشتی زیاد است.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود هر قانون از دو بخش مقدم (اگر) و تالی (آنگاه) تشکیل شده است که بخش تالی همواره یک عبارت اسمی، ولی بخش مقدم معمولاً شامل چندین عبارت (یا اصطلاحاً چندین شرط) است که با رابطه (و) منطقی با هم مرتبط می‌شوند. تعداد این قوانین به تعداد ورودی‌ها و تعداد طبقات بین ورودی‌ها (سطوح مختلف مؤلفه‌ها) و همچنین نوع مجموعه‌های فازی تعریف شده در پایگاه داده (تعداد ارزش‌های زبانی هر کدام از مؤلفه‌های اولیه، ثانویه و شاخص‌ها) بستگی دارد (Attar, 2002:14).

در نخستین پایگاه قانون استنتاج عوامل (اقتصادی، اجتماعی و محیطی) به‌عنوان ورودی، مستلزم تنظیم ۲۷ قانون (با سه مقدار زبانی، زیاد، متوسط، کم) است و میزان شکل‌گیری مهاجرت برگشتی به‌عنوان خروجی با ۵ متغیر زبانی (خیلی‌بالا، بالا، متوسط، پایین و خیلی‌پایین) هستند. که این ۲۷ قانون در جدول ۱۲، پیاده‌سازی شده است.

سنجش متغیرهای مؤثر بر مهاجرت بازگشتی با استفاده از سیستم استنتاج فازی

در ادامه برای تکمیل نتایج به‌دست‌آمده از آزمون‌های آماری در محیط SPSS، از سیستم استنتاج فازی در محیط نرم‌افزار متلب (MATLAB) بهره گرفته شده است. مراحل استنتاج فازی برای رسیدن به سنجش شاخص‌های مهاجرت برگشتی شامل پایگاه دانش، تشکیل پایگاه داده (مجموعه‌های فازی و توابع عضویت) و تشکیل پایگاه قانون (قواعد منطقی فازی) است. به‌منظور تشکیل پایگاه دانش، داده‌های واقعی تنها در اولین سطح مدل یعنی در رابطه با شاخص‌های پایه مهاجرت بازگشتی وجود دارند؛ بنابراین هر کدام از شاخص‌ها متغیرهای زبان‌شناختی هستند که با به‌کارگیری منطق فازی و استدلال تقریبی از داده‌های پایه استنتاج می‌شوند. از این‌رو ضرورت اصلی در طراحی یک سیستم خبره فازی، نخست انتخاب توابع عضویتی با کارایی بالا برای متغیرهای زبان‌شناختی و تعریف مجموعه‌های فازی ورودی و خروجی هر مرحله (تشکیل پایگاه داده) و سپس جمع‌آوری دانش درباره مسئله موردبررسی و کد کردن دانش جمع‌آوری شده در قالب قوانین منطقی اگر - آنگاه فازی (تشکیل پایگاه قانون) است (کیانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵).

در مرحله بعد برای هر کدام از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی (ورودی) مجموعه‌های فازی با ۳ ارزش یا مقدار زبانی، کم، متوسط و زیاد و برای اثرگذاری بر مهاجرت برگشتی (خروجی) مجموعه‌های فازی با توابع عضویت به‌صورت خیلی‌پایین، پایین، متوسط، بالا و خیلی‌بالا تعریف شد.

در مرحله سوم که مهم‌ترین بخش در روش استنتاج فازی است (ساختن پایگاه قانون) قوانینی را از سطح شاخص‌های پایه تا بالاترین سطح به دست می‌دهد. این قوانین بیانگر وابستگی‌های متقابل بین شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و نحوه تعامل و تأثیر آن‌ها بر یکدیگر است (امینی فسخودی، ۱۳۸۴: ۴۷). مثالی از قواعد اگر - آنگاه مورد استفاده در مدل عبارت است از:

۱. اگر اثرات اقتصادی زیاد باشد و اثرات اجتماعی کم

جدول ۱۲. قواعد زبانی (فازی) مربوط به شاخص‌های مؤثر بر مهاجرت برگشتی در روستاهای مورد مطالعه

۲۷ قانون پایگاه برای استنتاج مؤلفه‌های پایداری توسعه				
خروجی	ورودی			
آنگاه میزان شکل‌گیری مهاجرت برگشتی	و اثرات محیطی باشد؛	و اثرات اجتماعی	اگر اثرات اقتصادی	قانون
خیلی بالا	زیاد	زیاد	زیاد	۱
بالا	متوسط	زیاد	زیاد	۲
متوسط	کم	زیاد	زیاد	۳
بالا	زیاد	متوسط	زیاد	۴
متوسط	متوسط	متوسط	زیاد	۵
متوسط	کم	متوسط	زیاد	۶
بالا	زیاد	کم	زیاد	۷
پایین	متوسط	کم	زیاد	۸
خیلی پایین	کم	کم	زیاد	۹
بالا	زیاد	زیاد	متوسط	۱۰
بالا	متوسط	زیاد	متوسط	۱۱
پایین	کم	زیاد	متوسط	۱۲
بالا	زیاد	متوسط	متوسط	۱۳
متوسط	متوسط	متوسط	متوسط	۱۴
پایین	کم	متوسط	متوسط	۱۵
متوسط	زیاد	کم	متوسط	۱۶
پایین	متوسط	کم	متوسط	۱۷
خیلی پایین	کم	کم	متوسط	۱۸
بالا	زیاد	زیاد	کم	۱۹
متوسط	متوسط	زیاد	کم	۲۰
خیلی پایین	کم	زیاد	کم	۲۱
متوسط	زیاد	متوسط	کم	۲۲
پایین	متوسط	متوسط	کم	۲۳
خیلی پایین	کم	متوسط	کم	۲۴
پایین	زیاد	کم	کم	۲۵
خیلی پایین	متوسط	کم	کم	۲۶
خیلی پایین	کم	کم	کم	۲۷

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

کرده تا مقدار خروجی (شکل‌گیری مهاجرت برگشتی) به دست آید. نتایج سیستم استنتاج فازی باتوجه به شکل ۵ و مراجعه به قوانین جدول ۱۲، ۸ قانون (۱، ۲، ۴، ۵، ۱۰، ۱۱، ۱۳ و ۱۴) مقدار عضویت دارند. بر این اساس نتایج قوانین ۸ گانه فوق بر روی روستاهای بخش مرکزی شهرستان دزفول عبارت خواهند بود از:

در این مرحله سه شاخص انتخابی (عوامل اقتصادی به‌عنوان ورودی اول، عوامل اجتماعی به‌عنوان ورودی دوم و عوامل زیست‌محیطی ورودی سوم) است. همان‌طور که در جدول ۱۲، نشان داده شده است میانگین شاخص اقتصادی ۳/۵۹، اجتماعی ۳/۴۵ و میانگین شاخص زیست‌محیطی ۳/۱۷ بوده است. حال میانگین‌های سه شاخص مذکور، را وارد محیط فازی

قانون ۱۳: اگر اثرات اقتصادی متوسط و اثرات اجتماعی متوسط و اثرات محیطی زیاد باشد، آنگاه میزان شکل‌گیری مهاجرت برگشتی در منطقه مورد مطالعه بالا خواهد بود.

قانون ۱۴: اگر اثرات هرکدام از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی متوسط باشد، آنگاه میزان شکل‌گیری مهاجرت برگشتی متوسط خواهد بود. به‌طور کلی نتایج یافته‌های پژوهش در بخش فازی حاکی از آن است که عوامل اقتصادی، اجتماعی و محیطی بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی در روستاهای بخش مرکزی شهرستان دزفول تأثیر بالایی داشته‌اند. به‌عنوان مثال، در شکل ۵، اگر مقدار اثرات اقتصادی ۳/۵۹ و اثرات اجتماعی ۳/۴۵ و اثرات محیطی ۳/۱۷ باشند، آنگاه میزان شکل‌گیری مهاجرت برگشتی ۳/۰۶ خواهد بود؛ بنابراین با توجه به اینکه میزان خروجی در بازه (۱، ۵) قرار دارد، روستاهای بخش مرکزی شهرستان دزفول اگر از امکانات رفاهی، بهداشتی، تفریحی و... حمایت‌های دولت و برنامه‌ریزی دقیق برای سیاست مهاجرت معکوس بهره‌مند شوند، روستاهای مورد مطالعه در مجموعه مهاجرت برگشتی بالا قرار دارند.

قانون ۱: اگر اثرات اقتصادی در منطقه مورد مطالعه زیاد و اثرات اجتماعی زیاد و اثرات زیست‌محیطی زیاد باشد، آنگاه می‌توان به میزان خیلی بالا شاهد شکل‌گیری مهاجران برگشتی به روستاهای بخش مرکزی شهرستان دزفول باشیم.

قانون ۲: اگر اثرات اقتصادی در منطقه مورد مطالعه زیاد، اثرات اجتماعی زیاد و اثرات محیطی متوسط باشد، آنگاه شاهد برگشت مهاجران به میزان بالا خواهیم بود.

قانون ۴: اگر اثرات اقتصادی زیاد و اجتماعی متوسط و محیطی زیاد باشد، آنگاه شکل‌گیری مهاجرت بالا اتفاق می‌افتد.

قانون ۵: اگر اثرات اقتصادی زیاد و اجتماعی متوسط و محیطی نیز متوسط باشد، آنگاه میزان مهاجران برگشتی متوسط خواهد بود.

قانون ۱۰: اگر اثرات اقتصادی متوسط و اثرات اجتماعی زیاد و اثرات محیطی زیاد باشد، آنگاه میزان مهاجرت برگشتی بالا است.

قانون ۱۱: اگر اثرات اقتصادی متوسط و اثرات اجتماعی زیاد و اثرات محیطی متوسط باشد، آنگاه میزان مهاجرت برگشتی نیز بالا است.

شکل ۵. ورودی عوامل مؤثر (اقتصادی، اجتماعی و محیطی) بر خروجی (میزان مهاجرت برگشتی) در روستاهای مورد مطالعه

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۶)

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بررسی علل و عوامل مؤثر بر مهاجرت‌های برگشتی از شهر به روستا نشان می‌دهد که عوامل اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی سبب می‌شوند که مهاجران تصمیم به بازگشت گیرند. بر این مبنای تحلیل و بررسی یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که، نماگرهای ابعاد ۳ گانه (اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی) تقریباً بر مهاجرت برگشتی تأثیر دارند که از این میان، دسترسی روستا به خدمات زیربنایی، خدمات رفاهی اداری، خدمات ارتباطی، بهداشت-درمان، فراغت شغلی و... نقش پررنگ‌تری بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی داشته‌اند. درجهت روشن‌شدن این مسئله، که مهم‌ترین عامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی از دیدگاه مهاجران کدام است از آزمون t تست بهره گرفته شد. نتایج به‌دست‌آمده گویای آن است که شاخص اقتصادی با میانگین ۳/۵۹ از ۵، اجتماعی با میانگین ۳/۴۵ از ۵ و شاخص زیست‌محیطی با میانگین ۳/۱۷ از ۵، به ترتیب مهم‌ترین عوامل بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی در منطقه مورد مطالعه هستند. در ادامه نتایج میزان رضایت مهاجران از سکونت در روستا نشان داد که، مهاجران از سکونت در روستا راضی بوده‌اند. به‌طورکلی ۴۹/۳ درصد رضایت زیاد و خیلی زیاد، ۲۴ درصد رضایت متوسط، ۱۵ درصد رضایت کم و ۱۱/۷ درصد رضایت خیلی کم اظهار کرده‌اند. برای سنجش اثرگذاری متغیرهای مستقل (سن، جنس، تعلق بومی و فاصله سکونت) بر متغیر وابسته (شکل‌گیری مهاجرت برگشتی) از رگرسیون چندگانه توأم خطی استفاده شد؛ بنابراین با توجه به محاسبات و تحلیل‌های صورت‌گرفته، متغیرهای سن با مقدار بتا ۰/۶۰۳، تعلق بومی با ۰/۳۱۰، جنسیت با ۰/۱۳۴ و فاصله سکونت قبلی و فعلی با مقدار بتا ۰/۱۰۵ و به‌ترتیب بیش‌ترین اثرگذاری را بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی داشته‌اند.

برای سنجش رابطه بین وضعیت برخورداری روستاها و مهاجران برگشتی از ضریب همبستگی کندال تائو بهره گرفته شد. نتایج به دست آمده از ضریب همبستگی کندال گویای آن است که بین برخورداری روستاها از خدمات و میزان مهاجران برگشتی ارتباط قوی و

مستقیمی وجود دارد. درواقع با افزایش امکانات و خدمات در روستاها، میزان مهاجران برگشتی (از شهر به روستا) در محدوده مورد مطالعه افزایش می‌یابد. به‌منظور اولویت‌بندی نماگرهای مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی جمعیت نمونه در نواحی روستایی نیز از آزمون فریدمن بهره گرفته شد، نتایج مبین آن است که دسترسی به خدمات زیربنایی، ارتباطی، رفاهی و اداری، داشتن زمین و مسکن در روستا و فراغت شغلی بازنشستگی، دسترسی به خدمات بهداشتی درمانی، وجود فرصت‌های شغلی، مکانیزه‌شدن کشاورزی، زیباسازی روستاها، دریافت وام روستایی، کسب درآمد بهتر، تخصیص اعتبارات به بهسازی و مقاوم‌سازی مسکن، قیمت مناسب زمین و مسکن دارای اهمیت بیشتری نسبت به سایر متغیرهاست. سایر متغیرها در رده‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

درنهایت برای تکمیل نتایج به‌دست‌آمده از آزمون‌های آماری در محیط SPSS، سیستم استنتاج فازی در محیط نرم‌افزار متلب (MATLAB) به کار گرفته شد. در نخستین پایگاه قانون استنتاج عوامل (اقتصادی، اجتماعی و محیطی) به‌عنوان ورودی که مستلزم ۲۷ قانون، براساس سه مقدار زبانی (زیاد، متوسط، کم) و میزان شکل‌گیری مهاجرت برگشتی به‌عنوان خروجی با ۵ متغیر زبانی (خیلی بالا، بالا، متوسط، پایین و خیلی پایین) است، مشخص شد.

سپس عوامل اقتصادی با میانگین ۳/۵۹ به‌عنوان ورودی اول، عوامل اجتماعی با ۳/۴۵ به‌عنوان ورودی دوم و عوامل زیست‌محیطی با ۳/۱۷ به‌عنوان ورودی سوم را وارد محیط فازی کرده تا مقدار خروجی (شکل‌گیری مهاجرت برگشتی) به دست آید. نتایج سیستم استنتاج فازی به توجه به شکل ۵ و مراجعه به قوانین جدول ۱۲، ۸ قانون (۱، ۲، ۴، ۵، ۱۰، ۱۱، ۱۳ و ۱۴) در روستاهای مورد مطالعه مقدار عضویت داشته‌اند. به‌طورکلی نتایج یافته‌های پژوهش در بخش فازی حاکی از آن است که عوامل اقتصادی، اجتماعی و محیطی بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی در روستاهای

- ۳- ایجاد فرصت‌های شغلی پایدار (مثل صنایع سبک و اشتغال خانگی) در روستاها.
 - ۴- فراهم‌کردن زمینه‌های لازم در جهت بازگشت افرادی که در روستاهای موردنظر زمین و املاک دارند.
 - ۵- رونق صنعت کشاورزی و گردشگری.
 - ۶- توجه بیشتر دولت به تخصیص وام مسکن به منظور بهسازی و مقاوم‌سازی مسکن روستاییان.
 - ۷- پرداخت وام به روستائیان در جهت مشاغل خانگی و کارآفرینی.
- ایجاد انگیزه‌ها و اهرم‌های تشویقی مانند توسعه بیمه تأمین اجتماعی، توسعه کار و

تشکر و قدردانی

جا دارد از همه ساکنان و دهیاران روستاهای بخش مرکزی شهرستان دزفول که ما را در این تحقیق یاری رساندند، کمال تشکر را داشته باشیم.

منابع

- امینی فسخودی، عباس. (۱۳۸۴). کاربرد استنتاج منطق فازی در مطالعات برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای، مجله دانش و توسعه، دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۱۷، صص ۴۰-۶۰.
- بابایی، مجتبی؛ جمعه‌پور، محمود. (۱۳۹۵). فرایند و الگوی مهاجرت معکوس روستایی و عوامل مؤثر بر آن (موردی: دهستان حاجیلو- شهرستان کبودر آهنگ)، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۵، شماره ۴، پیاپی ۱۶، صص ۹۱-۱۰۵.
- پاپلی یزدی، محمدحسن؛ رجبی، حسین. (۱۳۸۲). نظریه‌های شهر و پیرامون، تهران: انتشارات سمت.
- پژوهشکده مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). جمعیت‌شناسی ایران، جلد اول. جمالی، فیروز. (۱۳۸۱). مهاجرت، شهرها و سازگاری مهاجران. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، سال ۴۵، شماره ۱۸۲، صص ۸۲-۶۱.
- دفتر آمار و اطلاعات استانداری خوزستان (۱۳۹۳).
- دیانی، لیلا؛ طاهرخانی، مهدی؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا. (۱۳۸۶/۱۳۸۷). زمینه‌یابی اسکان مجدد مهاجران روستایی (موردی: مهاجران تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی شهرستان پاکدشت)، فصل‌نامه روستا و توسعه، وزارت جهاد و کشاورزی کشور، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۱۴۲-۱۱۹.

بخش مرکزی شهرستان دزفول تأثیر بالایی داشته‌اند. به‌عنوان مثال، اگر مقدار اثرات اقتصادی ۳/۵۹ و اثرات اجتماعی ۳/۴۵ و اثرات محیطی ۳/۱۷ باشند، آنگاه میزان شکل‌گیری مهاجرت برگشتی ۳/۰۶ خواهد بود؛ بنابراین با توجه به اینکه میزان خروجی در بازه (۱،۵) قرار دارد، روستاهای مورد مطالعه در مجموعه مهاجرت برگشتی بالا قرار دارند.

مقایسه نتایج پژوهش حاضر با مطالعات پیشین همچون، هولی بارکس (۲۰۰۴) که نشان داد مهاجران به‌طور کلی از سکونت در روستا راضی بوده‌اند، نتایج پژوهش دیانی و همکاران (۱۳۸۷)، زمینه‌های اقتصادی بیش از عوامل دیگر موجب اسکان مجدد مهاجران روستایی خواهد شد. نتایج تحقیق مطیعی لنگرودی و همکاران (۱۳۹۰)، کسب درآمد بیشتر، افزایش رفاه زیستی و... برای مهاجران بازگشته به روستاها مؤثر است، نتایج پژوهش غفاری و همکاران (۱۳۹۱)، دو عامل زیرساخت‌های اداری و امکانات رفاهی زندگی بر روی مهاجرت معکوس اثرگذارند، نتایج پژوهش قاسمی و همکاران (۱۳۹۳)، جریان مهاجرت معکوس در بُعد طبیعی «آب‌وهوای مناسب»، در بُعد اقتصادی «ضرورت شغلی و نزدیکی به محل کار» و در بُعد اجتماعی «برخورداری روستا از خدمات و امکانات» است، نتایج پژوهش عبداللهی (۱۳۹۵)، عوامل تعلق بومی، مسکن، شغل، درآمد و... بر مهاجرت معکوس تأثیر زیادی دارند، مطابقت دارد.

پیشنهادها

- در راستای نتایج پژوهش پیشنهادها به شرح ذیل ارائه می‌شود:
- ۱- با توجه به نقش زیاد امکانات و خدمات رفاهی و زیربنایی در مهاجرت برگشتی، لازم است این امکانات در روستاهای موردنظر به شرط تعادل و توازن یکسان افزایش یابد.
 - ۲- امکان دسترسی آسان روستائیان به مراکز آموزشی، رفاهی، درمانی و

جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، دانشگاه زاهدان، شماره ۱۹، صص ۱۶-۱.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۰).

مطیعی‌لنگرودی، سید حسن؛ قدیری معصوم، مجتبی؛ رضوانی، محمدرضا؛ نظری، عبدالحمید؛ صحنه، بهمن. (۱۳۹۰). تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان (موردی: شهرستان آق‌قلا). فصل‌نامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دانشگاه تهران، شماره ۷۸، صص ۸۳-۶۷.

مهاجرانی، علی‌اصغر؛ روستا، زهرا. (۱۳۹۳). بررسی مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و تغییرات فرهنگی و سیاسی در روستاهای شهرستان‌های تنکابن و رامسر واقع در استان مازندران ۱۳۹۰-۱۳۸۵. نشریه مطالعات جامعه‌شناختی شهری، دانشگاه دهقان، سال ۵، شماره ۱۳، صص ۱۹۴-۱۶۷.

مهدوی‌حاجیلوی، مسعود؛ محمدی‌زاده، غلامحسین. (۱۳۹۱). تحلیل سطوح برخورداری شاخص‌های سواد و اشتغال دهستان‌های بخش مرکزی شهرستان دزفول با استفاده از روش موریس، فصل‌نامه جغرافیای سرزمین، دانشگاه علوم تحقیقات تهران، سال ۹، شماره ۲۶، صص ۲۸-۲۵.

میرفلاح‌نصیری، سید نعمت‌الله؛ دل‌عظیمی، فریده؛ صباغی، شهلا. (۱۳۹۵). آیا مهاجرت معکوس در کشور در حال تحقق است؟ ماهنامه آمار، مرکز آمار ایران، شماره ۲۰، صص ۲۰-۱۴.

Andriantiatsaholiniana, K. (2004). Evaluating strategies for sustainable development: fuzzy logic reasoning and senility analysis, *Ecological Economics*, 48 (2), pp. 149-172.

Attar, S. (2002). Fuzzy Logic in knowledge Builder, A White paper in: www.elsevier.com.

Barcus Holly, (2004), Urban-Rural Migration in the USA: An Analysis of Residential Satisfaction, *Regional Studies*, Volume 38, Issue 6, 2004, pages 643-657.

Bosworth, Gary (2006), "Counter-urbanization and job creation: entrepreneurial in- migration and rural economic development". Centre for Rural Economy Discussion Paper Series. No. 4. Newcastle: University of Newcastle Upon TYNE.

Bosworth, Gary (2006), "Counter-urbanization and job creation: entrepreneurial in- migration and rural economic development". Centre for Rural Economy Discussion Paper Series. No. 4. Newcastle: University of Newcastle Upon TYNE.

Bosworth, Gary. (2009), Commercial counterurbanization and the Rural Economy ,

ربانی، رسول؛ طاهری، زهرا؛ روستا، زهرا. (۱۳۹۰). بررسی علل انگیزه‌های مهاجرت معکوس و تأثیر آن بر توسعه اجتماعی و اقتصادی در روستاهای اطراف شهرستان‌های تنکابن و رامسر. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت، سال دوم، شماره ۵، صص ۱۰۸-۸۳.

رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ فیروزنیا، قدیر. (۱۳۸۲). جایگاه روستا در فرایند توسعه ملی از دیدگاه صاحب‌نظران، تهران، وزارت جهاد کشاورزی، معاونت صنایع، عمران و توسعه روستایی.

صفایی‌پور، مسعود؛ سجادی، ژیلدا. (۱۳۸۷). علل و پیامدهای اجتماعی فضایی مهاجرت درون‌شهری اهواز (مورد مطالعه: کیان پارس)، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، جلد ۲۹، شماره ۱، صص ۱۱۸-۹۳.

طالبی، مصطفی؛ سلطانی، ریحانه؛ غفاری، سید رامین؛ کرمی‌فر، عصمت. (۱۳۹۵). واکاوی تأثیر ساختار اقتصادی محصولات زراعی بر پیوندهای روستا شهری (موردی: بخش مرکزی شهرستان دزفول). مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۵، شماره ۲، پیاپی ۱۴، صص ۲۱۲-۱۹۵.

عباسی، آسیه؛ رنجی، حسن. (۱۳۹۴). مهاجرت معکوس: آغاز یک پدیده مهاجرتی، دو ماهنامه آمار، مرکز آمار ایران، شماره ۱۵، صص ۱۲-۱۱.

عبداللهی، عوض. (۱۳۹۵). بررسی علل مؤثر بر مهاجرت معکوس در روستای طالش خلخال، سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در مهندسی و علوم و تکنولوژی، شهر باتومی، کشور گرجستان.

غفاری، فرهاد؛ نیکومرام، هاشم؛ کنعانی‌مقدم، ثنا. (۱۳۹۱). شناسایی و ارزیابی متغیرهای اثرگذار بر مهاجرت معکوس (موردی: شهر تهران). فصل‌نامه مطالعات مدیریت شهری، دانشگاه علوم تحقیقات تهران، سال ۴، شماره ۹، صص ۶۹-۵۸.

فرجی سبکیبار، حسنعلی. (۱۳۹۵). ارائه مدلی برای ارزیابی کیفیت محیط طبیعی نواحی روستایی به کمک سیستم‌های دانش‌بنیان. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۵، شماره ۱، صص ۱۸-۱.

قاسمی، مریم؛ جوان، جعفر؛ صابری، زهرا. (۱۳۹۳). تحلیلی بر علل شکل‌گیری مهاجرت معکوس در نواحی روستایی شهرستان بینالود. فصل‌نامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، سال ۴، شماره ۱۶، صص ۲۷-۱۵.

کیانی، اکبر؛ پاسبان‌عیسی‌لو، وحید؛ بدلی، احد؛ کانونی، رضا. (۱۳۹۴). کاربرد سیستم استنتاج فازی در زمینه سنجش توسعه انسانی (موردشناسی: شهرستان پارس‌آباد). فصل‌نامه

- <http://www.geog.rdg.ac.uk/research/papers/gp167.pdf>.
- Planck, Max (2006), "Internal migration and household living conditions in Ethiopia Blessing Uchenna Mbera". Institute for Demographic Research. *Journal of Demographic Research*, Vol. 14, Article 21.
- Ratnayake, R.M.C. (2014). Application of a fuzzy inference system for functional failure risk rank estimation: RBM of rotating equipment and instrumentation. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 29(0), 216-224.
- Stockdale, A.; Catney, G (2014), A life course perspective on urban-rural migration: the importance of the local context, *Journal Population, Space and Place* 2014 Vol. 20 No. 1 pp. 83-98.
- Tacoli, Cecilia (1998), "Rural-urban interactions: a guide to the literature". *Environment and Urbanization*. Vol. 10, No. 1.
- Wang, Wenfie Winnie (2004), "Urban-rural return labor migration in China: a case study of Sichuan and Anhui provinces". Department of Geography UCLA.
- Zohry, Osman (2003), "Rural-urban migration in Egypt and other developing countries: a statistical and literature review". Available on: <http://www.zohry.com/thesis/chapter3.pdf>.
- شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری مهاجرت برگشتی ...
Economic Research and Development Unit, University of Lincoln.
- Center for Development Research (ZEF) (2005), "New patterns in the human migration in West Africa; Adama Konseiga: regional integration beyond the traditional trade benefits: labor mobility contribution". Junior Research Fellow, University of Bonn (Germany), in: *Development Economics and Policy Series*. Vol. 46.
- CERUM, (2002), *Counter-Urban Migration in the Swedish Urban System*, the Centre for Regional Science at Umeå University, Sweden.
- Deshingkar, Priya and Grimm, Sven (2005), "Internal migration and development: a global perspective". IOM (International Organization for Migration); Overseas Development Institute, *Migration Research Series (MRS) 19*. Internal Migration. pmd, No. 19.
- Dustmann, C. & Yoram W., (2007), *Return Migration: Theory and Empirical Evidence* Centre for Research and Analysis of Migration, Department of Economics, University College of London.
- Flood J., (1997) Urban and housing indicators, *Urban Studies Journal*, Vol. 34, No. 10, pp. 1635-1665.
- Heanue, Kevin (2002), *A Strategic Approach to Rural Repopulation Based on the Knowledge Gained from the ADM Pilot Rural Resettlement Programme, 1999/2000*. Dublin: Area Development Management.
- Mitchell, Clare A. J. (2004), Making Sense of counterurbanization, *Journal of rural studies* 20 (2004) 15-34.
- Okali, David; Okpara, Enoch; and Olawoye, Janice (2001), "Rural-urban interactions and livelihood strategies series: the case of Aba and its region, Southeastern Nigeria". Working paper 4, International Institute for Environment and Development (IIED), Human Settlements Programme, London.
- Okali, David; Okpara, Enoch; and Olawoye, Janice (2001), *Rural-urban interactions and livelihood strategies series: the case of Aba and its region, Southeastern Nigeria*. Working paper 4, International Institute for Environment and Development (IIED), Human Settlements Programme, London.
- Pacion, m (1985), *Rural Geography*, Harpper and Row Publishers.
- Phillips, Joal L. and Potter, Robert B. (2003), "Social dynamics of 'foreignborn' and 'young' returning nationals to the Caribbean: a review of the literature", *Geographical Paper*. No. 167. The University of Reading. Available on:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی